

منظر ورودی میدان نقش جهان اصفهان؛ ارزش‌ها و مسئله‌ها*

علی شهابی نژاد**، بهناز امین زاده^۱

^۱ کارشناس ارشد طراحی شهری، دانشکده شهرسازی، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

^۲ دانشیار دانشکده شهرسازی، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

(تاریخ دریافت مقاله: ۹۰/۱۰/۱۰، تاریخ پذیرش نهایی: ۹۱/۲/۲)

چکیده

علیرغم مطالعات گسترده پیرامون آثار ایرانی ثبت جهانی، تحقیقات چندانی در رابطه با منظر این مجموعه‌های باارزش و اهمیت آنها در حفظ هویت میراثی آنها انجام نشده است. در این تحقیق با استفاده از روش توصیفی تحلیلی، منظر اصلی ورودی میدان نقش جهان اصفهان به عنوان یکی از ارزش‌های برجسته این اثر جهانی مورد مطالعه قرار گرفته است. مروری تاریخی در ویژگی‌های ورودی‌های میدان نشان می‌دهد که بازار قیصریه ورودی اصلی میدان در دوره صفوی بوده است. با تکیه بر این موضوع و با عنایت به مطلوبیت‌های بصری، کارکردی و معنایی این ورودی، می‌توان نتیجه گرفت که امکان دریافت منظر فرهنگی کل مجموعه تنها از طریق این ورودی امکان‌پذیر می‌شود و بنابراین به عنوان بخشی مهم و تاثیرگذار از مجموعه میدان باید مورد توجه قرار گرفته، اصالت و سلامت آن حفظ گردد. با این حال، تحولات گوناگونی که از دوره پهلوی به بعد در میدان، محیط پیرامونی و محدوده بافت تاریخی اصفهان به وجود آمده و همچنان ادامه دارد، اصالت و ارزش‌های بصری منظر این ورودی را کاهش داده است. پس از بررسی مسئله‌ها و تهدیدها در وضعیت موجود، مقاله حاضر پیشنهاداتی در راستای برنامه‌ریزی و مدیریت بصری منظر ورودی اصلی میدان ارائه نموده است.

واژه‌های کلیدی

منظر ورودی، میدان نقش جهان اصفهان، بازار قیصریه، تباین فضایی، عناصر شاخص.

**این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نگارنده اول تحت عنوان «ارتقای کیفیت حرکت پیاده در فضاهای شهری، میدان نقش جهان اصفهان» است که در سال ۹۰-۱۳۸۹ در دانشکده شهرسازی پردیس هنرهای زیبای دانشگاه تهران به راهنمایی نگارنده دوم انجام شده است. همچنین در این زمینه از آقایان مهندس محمود توسلی و مهندس احمد منتظر به واسطه نظرات و اطلاعات ارزشمندشان سپاسگزاری می‌گردد.

**نویسنده مسئول: تلفن: ۰۳۱۱-۶۶۲۸۲۴۵، نمابن: ۰۳۱۱-۲۶۵۷۴۰۳، E-mail: ali.shahabi@alumni.ut.ac.ir

مقدمه

است که از آن جمله می‌توان به طراحی ورودی میدان نقش جهان اصفهان اشاره نمود که موضوع این مقاله می‌باشد. میدان نقش جهان از باارزش‌ترین مجموعه‌های معماری ایران در دوران پس از اسلام محسوب می‌شود که از نظر زیبایی و عظمت می‌توان آن را با مجموعه تخت جمشید در پیش از اسلام قابل قیاس دانست. به همین دلیل نیز این دو اثر همزمان در ۲۶ اکتبر ۱۹۷۹ توسط کنوانسیون حمایت از میراث فرهنگی و طبیعی یونسکو به عنوان میراث جهانی شناخته شدند. یگانگی و شکوه میدان نقش جهان نه تنها مورد تایید ایرانیان که مورد تایید بسیاری از مردم جهان، سیاحان و مستشرقینی است که از این میدان دیدن کرده‌اند. هر چند در رابطه با این اثر جهانی تا به حال تحقیق‌ها و مطالعات مختلفی صورت گرفته است، اما بیشتر آنها توصیفی از سبک‌شناسی و تاریخ نگاری بوده است و نوشته‌هایی که مفاهیم و نکات نهفته در معماری میدان و بناهای آن را مورد تحلیل قرار داده باشند در مقایسه با اهمیت میدان بسیار محدود می‌باشند که در این رابطه می‌توان به مطالعات پوپ، توسلی (۱۳۷۶)، اردلان و بختیار (۱۳۸۰) اشاره نمود. یکی از موضوع‌های مهم که مورد بی‌توجهی قرار گرفته است، منظر ورودی میدان است که در حال حاضر عمدتاً از سمت شرق و غرب میدان صورت می‌پذیرد، در حالی که ورودی اصلی به میدان در عصر صفویه از ضلع شمالی بوده است و این ورودی ویژگی‌های بی‌همتایی را دارا بوده است که نیازمند بازشناسی است. در این راستا با تکیه بر روش توصیفی تحلیلی از اسناد تاریخی و سفرنامه‌هایی که ورودی‌های اصلی میدان و منظر آن را در دوره‌های مختلف تشریح کرده‌اند استفاده شده است. علاوه بر این در تحلیل ویژگی‌های منظر ورودی میدان، از برداشت میدانی و مشاهدات عینی بهره برده شده است.

در معماری ایرانی که قدمتی چند هزار ساله دارد، ورود به فضاهای اصلی همواره با آداب و ویژگی‌های خاصی همراه بوده است. «مسیری که پس از ورود به مجموعه‌های معماری قدیمی ایران به فرد عرضه می‌شود، راهی است که از پیش تنظیم شده است و پیمودن آن به وجود آورنده رفتار محیطی خاصی خواهد بود که در رابطه با آداب و ارزش‌های اجتماعی-فرهنگی، از طرف طراح فضای کالبدی پیش‌بینی شده است... در تمام طول این مسیر، فضای معماری به گونه‌ای تنظیم شده که در شخص پیاده مناسب‌ترین احساس‌ها برانگیخته شود» (فلامکی، ۱۳۹۰، ۷۲-۷۳). ورودی‌های هفت‌گانه زیگورات چغان‌نبیل بر اساس باورهای ایلامیان مانع دسترسی مستقیم به معابد مجموعه می‌شد (پیرنیا، ۱۳۸۴، ۴۶). در تخت جمشید ورود به مجموعه از طریق پلکان‌های مجلل و باشکوهی در خارج از صفا اصلی صورت می‌گرفت که مهمانان را از دروازه ملل به کاخ آپادانا و سایر بخش‌های مجموعه هدایت می‌کرد.

در دوران پس از اسلام نیز معماران توجه ویژه‌ای به ورودی فضاهای داشته‌اند. در خانه‌های مسکونی ورودی‌ها موجب ایجاد حریمیت برای اعضای خانه بودند، در مساجد ورودی‌ها ضمن ایجاد دید به حیات مسجد مانع ورود مستقیم به آن می‌شدند. در باغ‌های ایرانی ورود به فضا به گونه‌ای بوده که فرد در محور اصلی باغ و در مسیر منتهی به کوشک قرار بگیرد. در حمام‌ها ورود به مجموعه بر اساس سلسله مراتب عملکردی و حرارتی فضاهای تنظیم می‌شد. در دوره صفوی نحوه ورود به فضاهای مورد توجه ویژه بوده است. به عبارت دیگر ورودی‌های دوره صفوی و نحوه وارد شدن به فضای اصلی از ویژگی‌های خاص و تفکر بارز معماری آن محسوب می‌شود. همچنین در این دوره نکات بارز ورودی بناهای معماری در ورودی فضاهای شهری پدیدار گشته

۱- میدان نقش جهان و ورودی‌های آن

هنگامی که شاه عباس اول در قرن یازدهم هجری اصفهان را به پایتختی تعیین نمود، وجود میدانی که بتواند جایگاهی برجسته در شهر داشته باشد از ضروریات بود. ساختاری که بتواند به عنوان جایگاهی متمرکز و نمادین، عناصر اصلی قدرت آن زمان را که در چهار عنوان اصلی خلاصه می‌شدند، در قالب یک کلیت به هم پیوسته نمایان سازد^۱. بنابراین میدان نقش جهان به منظور دستیابی به این هدف و به عنوان نقطه عطفی در ساختار اصلی شهر اصفهان شکل گرفت. به دلیل وسعت میدان و اتصال آن با عناصر مهم شهر صفوی و ماقبل صفوی، دسترسی‌های مختلفی به میدان بوجود آمد و در نتیجه ورود به میدان از نقاط مختلفی امکان‌پذیر بود که در زیر به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود.

ورودی اصلی و عمومی میدان

عامل پیوند میدان نقش جهان با بافت قدیمی شهر و عناصر اصلی آن بازار بزرگ شهر می‌باشد. از طرفی در طرح مجموعه

میدان، بازار به صورت یکی از عناصر اصلی شکل‌دهنده مجموعه و به عنوان نماد اقتصاد امپراتوری صفوی، باید حضور خود را در محورهای اصلی میدان به نمایش بگذارد و با توجه به ماهیت بازار که علاوه بر فعالیت اقتصادی، عملکرد یک فضای حرکتی و دسترسی را دارد، به عنوان بااهمیت‌ترین ورودی میدان از بازار در بخش شمالی مورد استفاد قرار بگیرد. بر این اساس بازار قیصریه^۲ یا بازار شاهی به صورت یک شاخه فرعی از محور اصلی بازار و موازی با آن که از طریق دو راسته بازار دیگر (بازار زرگرها و بازار دارالشفای) خود را به راسته اصلی بازار مرتبط کرده است دقیقاً در راستای محور شمالی جنوبی میدان ساخته شد (تصویر ۱) و نقطه اتصال آن با بدنه میدان به صورت سردری (سردر قیصریه) در وسط ضلع شمالی میدان نمود پیدا کرد (تصویر ۲). در دوره صفوی با توجه به آنکه موقعیت میدان نقش جهان در جنوب شهر بود و جمعیت اصلی شهر در شمال میدان مستقر بودند، بنابراین لازم بود که مهم‌ترین ورودی عمومی میدان در بخش شمالی میدان

ورودی‌های غربی میدان: بر خلاف جبهه‌های شرقی، شمالی و جنوبی میدان که ارتباط این مجموعه را با حوزه‌های مسکونی و عمومی شهر برقرار می‌کردند، در بدنه غربی میدان، دروازه‌ها و ورودی‌هایی قرار داشتند که ورودی‌های حکومتی بوده و ویژه رفت و آمد درباریان و مسئولان حکومتی و شخص شاه به میدان بودند. این ورودی‌ها در غرب میدان مستقر بوده و اتصال میدان با ساختمان‌ها، مناطق حکومتی و پردیس‌های شاهانه‌ای که در غرب میدان مستقر بود را ممکن می‌ساختند. کاخ عالی قاپو، کاخ مروارید، قصر چهلستون، میدان چهارحوض و مجموعه حرمسرا بخشی از اجزای این محدوده حکومتی و به عبارتی دولتخانه صفوی بودند. از مهم‌ترین این دسترسی‌های حکومتی، گذری بود که از دروازه واقع در پایه کاخ عالی قاپو می‌گذشت و ویژه عبور شخص شاه و همراهان او بوده است. به عبارت دیگر گذر و دالان واقع در زیر کاخ عالی قاپو، مهم‌ترین ورودی میدان نقش جهان از محدوده‌های حکومتی واقع در غرب میدان محسوب می‌شد. از دیگر دروازه‌های بخش غربی می‌توان به نقطه اتصال گذر پشت‌مطبخ و گذر حرمسرا با میدان اشاره کرد. گذر حرمسرا محور اتصال دهنده حرمسرای شاهی با بازار پیرامون میدان بود. گذر چهارمی که در غرب میدان قرار داشته و دارای اهمیت زیادی بود گذر اتصال دهنده میدان نقش جهان با میدان چهارحوض می‌باشد. میدان چهارحوض یکی از دو میدان اصلی دولتخانه صفوی بوده است (تصویر ۳).

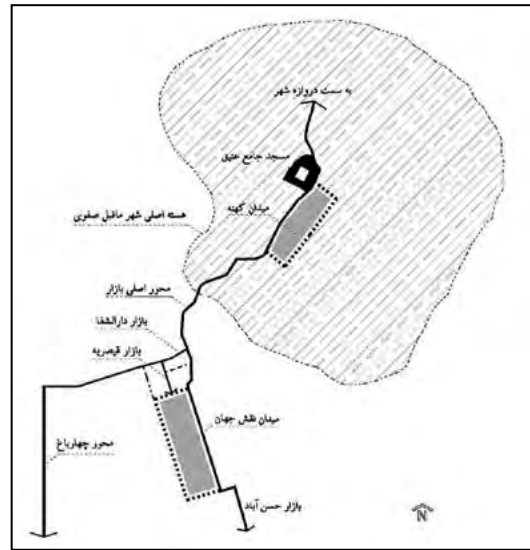
تصویر ۳- میدان نقش جهان و موقعیت ورودی معابر اصلی منتهی به آن، دوره صفوی.

ماخذ: (نگارندگان، بر پایه نقشه‌ای از اردلان، ۱۳۸۰)

ورودی محلات شرقی و جنوبی به میدان: دسترسی‌های محلات شرقی میدان نیز از طریق معابر محلی که به بازار شرقی میدان متصل بودند بوجود می‌آمد. این دسترسی‌ها به دلیل عملکردشان که محلی بودند در محل اتصال با بدنه میدان شاخص نبوده و خود را در فضای میدان نشان نمی‌دهند و تنها هنگام حرکت در بازار پیرامونی میدان می‌توان متوجه این گذرهای محلی شد. لازم به ذکر است که در مورد محلات جنوبی میدان برخی از دسترسی‌ها از طریق مسجد جامع صورت می‌گرفت. به عبارت دیگر مسجد به عنوان یک فضای شهری، تلاوم و اتصال فضایی میدان با محلات قرار گرفته در ورای مسجد را فراهم می‌آورد.

و در ارتباط با بازار که مهم‌ترین عامل ارتباطی شهر قدیم و توسعه‌های جدید بود، شکل بگیرد. بر این اساس بازار قیصریه به عنوان عنصر محوری میدان در بخش شمال میدان این نقش مهم را به عهده می‌گیرد.

به طور کلی در بررسی ورودی‌های میدان در دوره صفوی می‌توان گفت که در این دوره دو ورودی اصلی برای مردم عادی و شهروندان و به عبارتی عموم مردم به میدان در نظر گرفته شد. یکی از این ورودی‌های مردمی سردر بازار قیصریه است و دیگری نقطه اتصال بازار حسن آباد با میدان است که دسترسی بخش‌های توسعه یافته شهر در قسمت جنوب شرقی به میدان را میسر می‌نماید. سردر قیصریه در شمال میدان از آنجا که محل اتصال میدان با شهر قدیم اصفهان و مناطقی بود که اکثریت شهر اصفهان در آن سکونت داشتند، نسبت به دروازه میدان از بازار حسن آباد از اهمیت بسیار بیشتری برخوردار بود و به همین دلیل سردر قیصریه به صورت یک عنصر شاخص در وسط ضلع شمالی میدان نمود پیدا کرده است ولی اتصال میدان با گذر و بازار حسن آباد، نمود خاصی در بدنه میدان ندارد.

تصویر ۱- نحوه استقرار و ترکیب میدان نقش جهان و بازار قیصریه نسبت به محور اصلی بازار اصفهان.

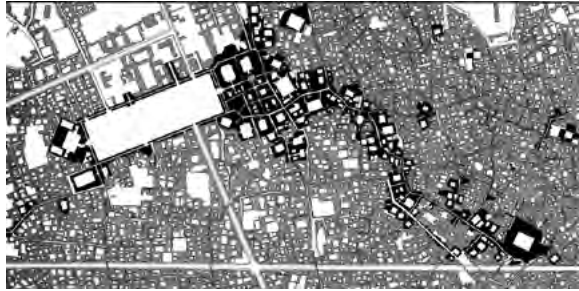
ماخذ: (نگارندگان، بر مبنای نقشه‌ای از اردلان، ۱۳۸۰ و نیز کتاب اصفهان شهر نور، ۱۳۵۵)

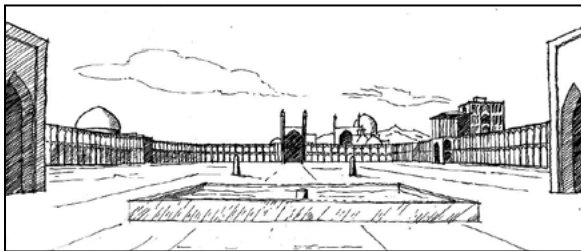
تصویر ۲- نمایی از سردر بازار قیصریه در قرن ۱۳ هجری خورشیدی. ماخذ: (هولستر، ۱۳۸۲)

۲- اتصال بازار قیصریه و میدان نقش جهان

لطف‌الله به عنوان عناصر کالبدی شکل‌دهنده آن می‌باشد. وجود این عناصر در قسمت‌های انتهایی میدان (نیمه جنوبی میدان) باعث می‌شود تا دید انسان تا انتهای عمق میدان (گنبد مسجد جامع) که در فاصله حدوداً ۶۰۰ متری می‌باشد کشیده شود و جالب آنکه قرار گرفتن کوه‌های جنوبی اصفهان در پس‌زمینه مسجد جامع این عمق دید را تا بسیار دورتر از آن هم می‌برد (تصویر ۵).

تصویر ۴- ترکیب توده و فضا نشان‌دهنده تباین فضایی در اجزای درونی بازار و نیز در ارتباط بازار با میدان نقش جهان است. (ماخذ: جهاد دانشگاهی، ۱۳۸۸)

تصویر ۵- منظر ورودی میدان نقش جهان از سردر قیصریه.

شخصی که از طریق بازار قیصریه و سردر آن وارد فضای میدان می‌گردد، هنگام ورود به میدان و مشاهده فضای معماری کاملاً متفاوت از بازار، با تغییر اساسی در منظر شهری روبرو می‌شود که این اتفاق با ایجاد یکبارگی، تاثیر زیادی بر افزایش کیفیت منظر در نقطه ورود به میدان دارد و جلوه‌خانه قیصریه به عنوان یک گشودگی در انتهای بازار قیصریه و در بدنه شمالی میدان، عرصه‌ای برای مکث و ادراک این منظر می‌باشد. تاثیر قرار گرفتن فضایی مانند میدان نقش جهان در انتهای مسیر بازار و حس مجذوب‌کننده‌ای که از وجود این تباین فضایی حاصل می‌شود، در سفرنامه برخی از سیاحان خارجی نیز قابل درک است. کنت ژولین دوروششوار در آغاز سده نوزده میلادی به ایران آمد و ورود خود به میدان نقش جهان را این چنین توصیف می‌کند: «پس از ورود به شهر، نخست از بازارهای پی‌درپی عبورمان دادند، از بازارها که بیرون شدید یک‌باره خود را در میدان بزرگ شاهی یافتیم. یکصد سال دیگر هم اگر زنده باشم از یاد نخواهم برد که دیدن بناهای تاریخی که در آنجا در دیدگاه من بودند چه شگفتی، خیرگی و تحسینی در من برانگیختند» (اشراقی، ۱۳۷۸، ۶۴۵). اردلان و لاله بختیار (۱۳۸۰، ۱۲۰) در کتاب حس وحدت حرکت خود برای ورود به میدان نقش جهان را از مسجد جامع عتیق شروع کرده و از طریق بازار و

از آنجا که میدان نقش جهان نماد شکوه و عظمت پایتخت امپراتوری صفوی بود، در طرح این مجموعه تلاش شد تا با استفاده از روش‌های معمارانه، ورودی اصلی به این مجموعه که از سردر قیصریه بود، به نحوی طراحی شود که بیشترین تاثیر و جذابیت ممکن را بوجود آورد، به گونه‌ای که فرد در همان لحظه ورود مقهور عظمت میدان شود. یکی از ابزارهای دستیابی به این هدف تباین فضایی بود^۳. به طور کلی موضوع تباین فضایی در بازار اصفهان که میدان نیز بخشی از آن می‌باشد در دو مقیاس دیده می‌شود:

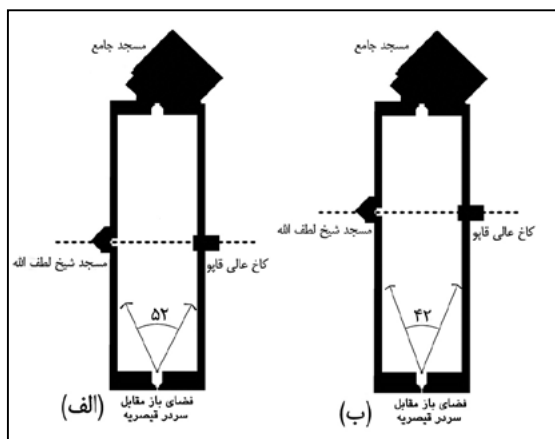
- **تباین در ساختار فضایی اجزای درونی بازار:** شامل تباین فضایی میان گذرها و راسته‌های باریک بازار با حیاط‌های گشوده‌ی ساختمان‌های عمومی از جمله سراها، کاروانسراها و مدارس علمیه است.

- **تباین در ساختار فضایی کل مجموعه:** که شامل تباین فضایی میان دو میدان (کهنه^۴ و نقش جهان) با ساخت کلی بازار است. در رابطه با میدان نقش جهان به دلیل وسعت بسیار زیاد فضای باز میدان (۵۱۰ در ۱۶۰ متر)، این ویژگی به نحو بسیار بارزی دیده می‌شود، به نحوی که می‌توان گفت شاخص‌ترین تباین فضایی در بافت‌های سنتی ایران در پیوند میدان نقش جهان با بازار اصفهان بوجود آمده است^۵ (تصویر ۶). برخی از تفاوت‌هایی که میان این دو فضای متباین دیده می‌شود به قرار زیر است:

- **بستگی / گشودگی:** فضای باریک و محصور بازار در برابر فضای گشوده و وسیع میدان
- **حرکت / سکون:** فضای پویا و حرکتی بازار در برابر فضای ایستا و ساکن میدان
- **سرپوشیده / سرپاز:** فضای سرپوشیده و مسقف بازار در برابر فضای باز میدان
- **تاریکی / روشنایی:** فضای تاریک بازار در برابر فضای روشن میدان
- **ارگانیک / هندسی:** نظم ارگانیک و اندامین بازار در برابر نظم هندسی میدان
- **توده / فضا:** به هم فشردگی بافت بازار در برابر فضای باز و وسیع میدان

• **عمق و وسعت دید محدود / چشم انداز:** دید محدود در بازار در مقابل دید گسترده در میدان و چشم‌انداز عناصر شاخص آن. مورد اخیر از مهم‌ترین ویژگی‌های ایجاد تباین فضایی در مجموعه میدان نقش جهان است که مشابه آن در کمتر جایی دیده می‌شود. هنگام حرکت در راسته بازار به دلیل تنگ و تاریک و پر پیچ و خم بودن مسیر، عمق و وسعت دید انسان محدود است و چشم انداز خاصی وجود ندارد، اما به محض آنکه شخص از سردر قیصریه عبور می‌کند و وارد میدان می‌گردد، با یک فضای بسیار وسیع روبرو می‌شود که بدنه میدان و سه عنصر شاخص مسجد جامع عباسی، کاخ عالی قاپو و مسجد شیخ

جدید شهر می‌بایست به عنوان مهم‌ترین ساختمان عمومی شهر جدید که نشانه تمدن و جایگاه مردمی حکومت و فرهنگ اسلامی شهر می‌باشد، با یک معماری باشکوه و شاخص در مرکز توجه بصری میدان قرار می‌گرفت.^{۱۰} بنابراین مسجد جامع به عنوان ساختمان اصلی در راستای محور اصلی فضا و در مقابل نقطه ورود به فضا (سردر قیصریه) مستقر شد.^{۱۱} تصمیم بعدی قرار گرفتن دو عنصر مسجد شیخ لطف‌الله و کاخ عالی قاپو در چشم‌انداز ورودی میدان از سردر قیصریه می‌باشد. با توجه به وسعت میدان ضروری بود که این دو عنصر شاخص با معیار قرار دادن میدان دید انسان^{۱۲} و محدودیت‌های او در درک فضاها، مکانیابی شوند. در یک منظره گسترده که تمامی میدان دید را در جهت افق در بر می‌گیرد، اشیاء و عناصری که در بخش مرکزی میدان باشند، با وضوح بیشتری نسبت به عناصری که در حاشیه میدان دید هستند، دیده می‌شوند.^{۱۳} بنابراین در خلق یک منظره شهری با گستره افقی، برای آنکه عناصر اصلی منظر با کیفیت و وضوح بهتری دیده شوند باید تا جای ممکن این عناصر از حاشیه میدان دید فاصله گرفته و به مرکز میدان دید نزدیک شوند. به همین منظور محور شرقی و غربی میدان که دو عنصر مسجد شیخ لطف‌الله و کاخ عالی قاپو در دو طرف آن مستقر شده‌اند، بر خلاف سنت معمول در طراحی فضاهای باز مستطیل شکل در معماری و شهرسازی سنتی ایران (تصویر ۶ الف)، به گونه‌ای طراحی شده که در میانه میدان نمی‌باشد و مقداری به جنوب متمایل شده است (تصویر ۶ ب). این حالت موجب می‌شود در چشم‌انداز ورودی میدان، این دو بنای جانبی به مرکز میدان دید فرد نظاره‌گر نزدیک شده و با وضوح و کیفیت بهتری در کنار چشم‌انداز مسجد جامع عباسی ادراک شوند. علاوه بر این متمایل بودن محور مسجد شیخ لطف‌الله و کاخ عالی قاپو به سمت جنوب به دلیل خطای دیدی که ایجاد می‌کند موجب می‌شود که در نمای کلی میدان از سردر قیصریه، فرد تازه وارد طول میدان را بیش از اندازه واقعی درک کند و به عبارتی شکوه و وسعت ابعاد میدان بیش از حالت واقعی در ذهن بیننده تثبیت گردد.

تصویر ۶- موقعیت استقرار دو بنای مسجد شیخ لطف‌الله و کاخ عالی قاپو در طرح میدان (حالت ب) نسبت به حالتی که این دو بنا در وسط اضلاع طولی میدان باشند (حالت الف) و تاثیر آن در زاویه دید عناصر شاخص میدان در نقطه ورود به فضا.

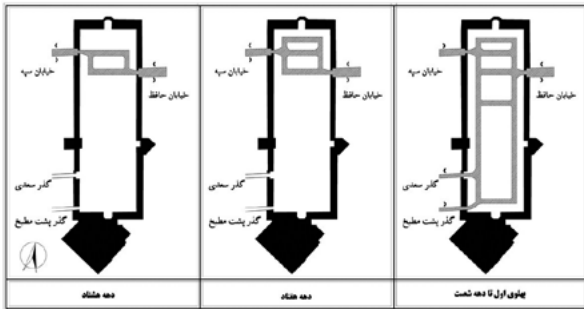
سردر قیصریه وارد میدان شده و مشاهدات خود در مسیر ورود به میدان را چنین توصیف کرده‌اند: «با حرکت به سوی در بزرگ رو به میدان نقش جهان، از آخرین چارسوی شامخ گذر می‌کنیم که مظهر مدخل کاروانسرای شاه و ضرابخانه سابق می‌باشد. با گذر از میان فضای طاق سردر، فضای میدان نقش جهان آشکار می‌شود و فضای انتقالی دروازه در فضای اصلی میدان صفوی تحلیل می‌رود. تالووی گنبد نیلگون مسجد جامع، که از دور به چشم می‌خورد، با آن مناره‌های کشیده‌اندام که در پس طاق رفیع سردر برپای ایستاده‌اند، جذبه‌ی پرکشش و نیرومند از خود می‌تراود. تجربه مواجهه با این مکان چنان پردامنه و پرنیروست که تا دیرزمانی پس از ترک آن یادش هنوز در دلها زنده است.»

۳- تحلیل معناشناختی منظر ورودی میدان

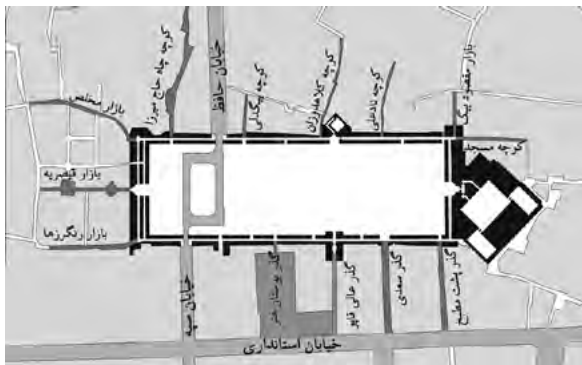
میدان نقش جهان از میادینی است که طرح و کلیت آن هم جنبه نمادین داشته و هم جنبه عملی و حقیقی. در این رابطه می‌توان به حضور همزمان حکومت و مردم در ساختار میدان اشاره نمود. وجود کاخ عالی قاپو به صورت بنایی برون‌گرا که بر تمامیت میدان نظاره و اشراف دارد به صورت سمبلی از دولتخانه و مجموعه‌های حکومتی مستقر در غرب میدان بر اهمیت و حضور حکومت در ساختار میدان تاکید می‌کند. در رابطه با حضور مردم نیز مسجد جامع به عنوان مکان عبادت مردم شهر، بازار پیرامونی میدان به عنوان محل کسب و کار و خرید و فروش مردم و نیز فضای باز میدان به عنوان عرصه فعالیت‌های مختلف این نقش را به عهده داشته‌اند. بر اساس منابع تاریخی و سفرنامه‌های موجود این میدان جایگاهی برای حضور همیشگی مردم برای اجرای مراسم و آئین‌های بی‌شماری بوده که روزانه در آن به وقوع می‌پیوسته است. مثلاً کلیه مراسم تشریفاتی، رسمی و آئینی همچون رژه‌های نظامی، آتش‌بازی، چوگان‌بازی، قیق‌اندازی^{۱۴}، شاطرخوانی، جشن‌ها، و اعیاد ملی و مذهبی و حتی مراسم تعزیر محکومین در این میدان صورت می‌گرفته است. همچنین فعالیت‌های غیررسمی مانند دستگاه‌های حقه‌بازی و خیمه‌شب‌بازی و نیز امکان برگزاری بازارهای مکاره و حضور دستفروش‌ها و هنرنمایی «لوطی‌ها» که با نقل قصه‌ها و داستان‌ها، مردم را دور خود جمع می‌کردند، میدان را تبدیل به فضایی برای حضور همه اقشار شهر می‌کرده است.

از جنبه‌های بسیار نمادین میدان نقش جهان که معانی برخاسته از آن با عملکرد واقعی میدان در دوره صفوی بسیار هماهنگ بوده منظر ورودی اصلی میدان می‌باشد. ورودی میدان از قیصریه به عنوان یکی از ورودی‌ها شهر جدید صفوی، به گونه‌ای طراحی شده بوده است که وقتی فرد وارد فضای میدان شد، با منظره‌ای روبه‌رو شود که در آن پایه‌های فکری شکل‌دهنده ایدئولوژی حکومت صفوی در قالب ابنیه چهارگانه میدان که سمبل زندگی فرهنگی اجتماعی ایران در این دوره هستند، جلوه‌گر باشد. با توجه به ایدئولوژی حکومت صفوی که بر محور دین بود، مسجد جامع

شمالی میدان و در مقابل سردر قیصریه که سطح قابل توجهی از فضای باز میدان را به پارک خودرو اختصاص داده بود، حذف و تبدیل به فضای سبز نمود (تصویر ۷). در حال حاضر با توجه به معابر جدیدی که بوجود آمده، دسترسی پیاده و ورود به میدان نقش جهان از ۱۵ نقطه ممکن می‌باشد که از این میان خیابان‌های حافظ و سپه امکان ورود خودروها را نیز بوجود می‌آورند و سایر ورودی‌ها بر روی خودروها مسدود شده است (تصویر ۸).

تصویر ۷- سیر تحول عرصه ورود و حرکت وسایل نقلیه در میدان نقش جهان.

تصویر ۸- دسترسی و ورودی‌های میدان نقش جهان در وضع موجود.

۵- مسئله‌ها و تهدیدها در منظر ورودی میدان

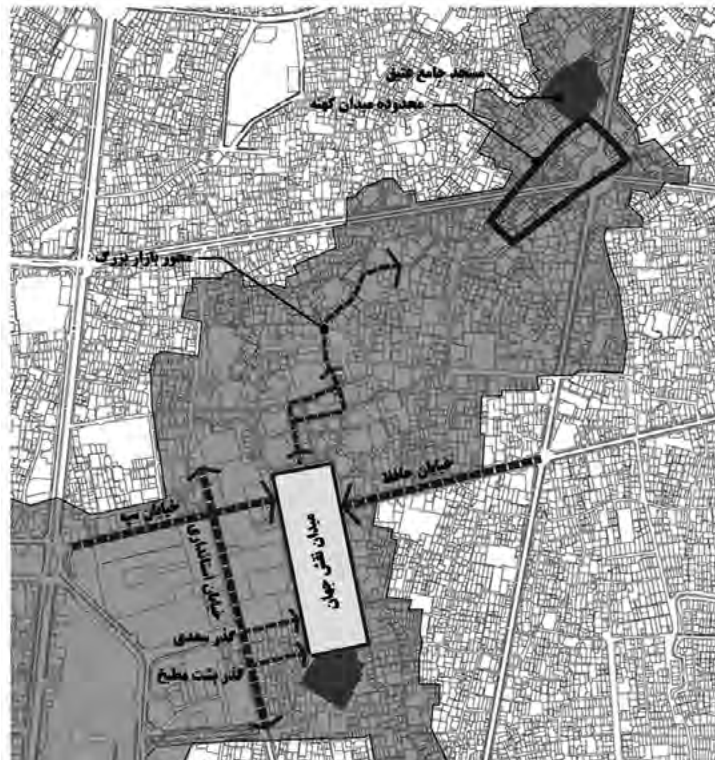
دگرگونی‌ها و تحولاتی که در سده اخیر در میدان نقش جهان و بافت پیرامون آن روی داده، مسائل مختلفی را بوجود آورده که از اهمیت و اصالت منظر ورودی میدان به شدت کاسته است. این مسائل را در مجموع می‌توان در چهار دسته به شرح زیر خلاصه نمود:

بر هم خوردن نظام حرکتی تاریخی برای دسترسی به میدان نقش جهان: در گذشته بازار مهم‌ترین محور حرکتی متصل به میدان نقش جهان بوده که دسترسی به میدان را ممکن می‌ساخته است. در دوره پهلوی به دلیل احداث شبکه سواره و خیابان‌های متعدد در محدوده بافت تاریخی، تحولات زیادی در نظام دسترسی به میدان بوجود آمد. اولین تغییرات خیابان‌های هاتف و عبدالرزاق بود که نابود شدن میدان کهنه به عنوان نقطه شروع حرکت به سمت میدان نقش جهان از بازار بزرگ را به دنبال داشت. دومین موضوع از بین رفتن اهمیت بازار به عنوان محور

علاوه بر عناصر پیش‌گفته که به دلیل فاصله زیاد با سردر قیصریه به صورت یک پس‌زمینه در عمق دید انسان قرار می‌گیرند، در محوطه میدان هم عناصری مانند حوض آب موجود در جلوخان قیصریه، میله‌های شمالی بازی چوگان و درختان چنار بلندی که در سابق در پیرامون محوطه میدان قرار داشتند^{۱۳}، در منظر ورودی قابل مشاهده بودند. بنابراین فردی که از سردر قیصریه وارد فضای میدان می‌شده است، در لحظه ورود جلوه‌ای از تمامی زیبایی‌های میدان و تمام آنچه را که از این میدان مشهور شنیده در جلوی چشم خود می‌دیده و توقع ذهنی او از میدان به خوبی برآورده می‌شده است. به عبارت دیگر همانطور که حبیبی (۱۳۸۴) میدان نقش جهان را دریچه‌ای می‌داند که دولت صفوی خود را به جهان معرفی می‌کند و به دلیل بزرگی و زیبایی لقب نقش جهان را به خود می‌گیرد، می‌توان منظر میدان از قیصریه را دریچه‌ای دانست که از طریق آن خلاصه‌ای از تمامی زیبایی‌ها و معانی میدان به فردی که وارد میدان می‌شود، جلوه‌گر می‌گردد. بر این اساس، منظر ورودی میدان نقش جهان از قیصریه، یکی از وجوه مهم منظر فرهنگی و بعدی دیگر از ارزش‌های برجسته این میدان است که می‌بایست به عنوان یک دارایی و میراث جهانی مورد حفاظت قرار گرفته و حفظ اصالت و سلامت آن مورد توجه باشد.

۶- بررسی دسترسی‌ها و ورودی‌های معاصر میدان

از تغییرات مهمی که دسترسی و ورود به میدان نقش جهان را دگرگون کرده می‌توان به تحولات دوره پهلوی اشاره کرد. در این دوره با ایجاد شبکه‌ای از خیابان‌ها، امکان دسترسی سواره به میدان فراهم شد و خیابان‌های حافظ و سپه در شرق و غرب میدان، ارتباط و دسترسی سواره میدان را به شبکه شهری سواره‌ای که در این دوره در کل شهر بوجود آمده بود، ممکن می‌ساختند. در این زمان به وسیله خیابان‌کشی‌هایی که در محوطه میدان بوجود آمده بود وسایل نقلیه می‌توانستند از شمالی‌ترین تا جنوبی‌ترین نقطه میدان حرکت کنند. همچنین با تبدیل گذرهای قدیمی پشت مطبخ و سعدی (خورشید سابق) در غرب میدان به گذرهای سواره، ورود و خروج خودروها از بخش‌های جنوبی میدان نیز ممکن می‌شود. بنابراین در این دوره، میدان از طریق چهار گذر سواره شامل خیابان حافظ و سپه، و دو خیابان فرعی سعدی و پشت مطبخ با شبکه سواره شهری متصل می‌شود. وضعیت تردد سواره‌ای که در میدان در دوره پهلوی وجود داشت تا بعد از انقلاب ادامه پیدا کرد. در دهه هفتاد، حرکت سواره در بخش‌های جنوبی و میانی میدان مسدود و این بخش‌ها به طور کامل به حرکت پیاده و درشکه اختصاص پیدا کردند و حرکت سواره به صورت یک‌گانه ترافیکی در بخش شمالی میدان تبدیل گردید. روند محدود کردن حضور خودروها در میدان در دهه هشتاد نیز ادامه پیدا کرد و در سال‌های نخست این دهه سازمان نوسازی و بهسازی شهر اصفهان پارکینگ وسایل نقلیه در بخش

تصویر ۹- وضعیت دسترسی پیاده عمومی و گردشگری به میدان نقش جهان در وضع کنونی.

بی‌توجهی به بازار قیصریه به عنوان جزئی لاینفک از اجزای میدان: در بند ۱۰۰ از راهنمای اجرایی کنوانسیون میراث جهانی آمده است: «در مورد آثاری که با توجه به معیارهای مربوط به میراث فرهنگی^{۱۵} پیشنهاد می‌شوند، باید مرز حریم‌ها را به گونه‌ای تعیین کرد که تمامی محدوده‌ها و ویژگی‌هایی را که با بیان ارزش برجسته جهانی اثر ارتباطی مستقیم و ملموس دارند و نیز محدوده‌هایی که احتمال می‌دهند در سایه پژوهش‌های محتمل آتی، موجب افزایش آگاهی نسبت به اثر شوند را در برگیرد» (یونسکو، ۲۰۰۸). با این حال در سند ثبتی میدان نقش جهان به عنوان میراث جهانی، اجزای میدان نقش جهان شامل بازار دو طبقه پیرامون میدان، مسجد جامع عباسی، مسجد شیخ لطف‌الله، کاخ عالی‌قاپو و سردر یا دروازه بازار قیصریه معرفی شده است. به عبارتی در این سند بازار قیصریه به عنوان مهم‌ترین گذر منتهی به میدان، به عنوان بخشی از این مجموعه در نظر گرفته نشده و تنها نقطه اتصال آن با میدان یعنی سردر قیصریه، جزئی از مجموعه میدان به حساب آمده است. اما باید گفت منظر ورود به میدان از سردر قیصریه، و پس از عبور از بازار است که این همه شور می‌انگیزد و گرنه همین منظر در انتهای یک خیابان پهن و سرگشوده یکبارگی و جذابیت کنونی را ندارد. این موضوع اهمیت فضاهای متباین را در مجموعه‌های تاریخی ایرانی نشان می‌دهد. از طرفی بازار قیصریه به عنوان رکن چهارم از اجزای اصلی میدان که تبلور اهمیت اقتصاد در دوره صفوی می‌باشد از اهمیتی همانند سه بنای دیگر میدان در تعریف کلیت مجموعه برخوردار است.

حضور خودروها در میدان: یکی از ویژگی‌های منحصر بفرد

دسترسی به میدان است. به عبارت دیگر شبکه سوارهای که در سراسر شهر به وجود آمد و از طریق دو خیابان حافظ و سپه به شرق و غرب میدان متصل شد، در سال‌های بعد نقش اصلی را برای دسترسی مردم و گردشگران به این میدان بر عهده گرفت (تصویر ۹). بنابراین از این دوره به بعد بسیاری گردشگران ورود به میدان را از ورودی‌های غربی و شرقی تجربه می‌کنند^{۱۴} که این امر بر تجربه ورود گردشگر به میدان تأثیر نامطلوبی گذاشته است؛ زیرا منظر ورودی‌های غربی و شرقی ارزش‌های معنایی و زیبایی‌شناختی میدان را در بر نمی‌گیرند (تصویر ۱۰)، خصوصاً آنکه تنها ورودی مهم این بخش‌ها یعنی گذر عالی‌قاپو که در گذشته مهم‌ترین ورودی حکومتی میدان از غرب بوده است، در سال‌های اخیر مسدود شده است. در این حالت نقش اصلی سردر قیصریه بر خلاف گذشته، تنها به ورودی بازار قیصریه از میدان تغییر یافته است.

تصویر ۱۰- منظر ورودی میدان از خیابان حافظ (مهم‌ترین ورودی شرقی میدان)

تصویر ۱۱- منظر کنونی ورودی میدان که به دلیل مداخلات صورت گرفته، از تشخیص عناصر منظر ساز آن کاسته شده است.

تصویر ۱۲- اغتشاشات و موانع بصری در فضای باز میدان.

۶- برنامه ریزی و مدیریت بصری میدان نقش جهان

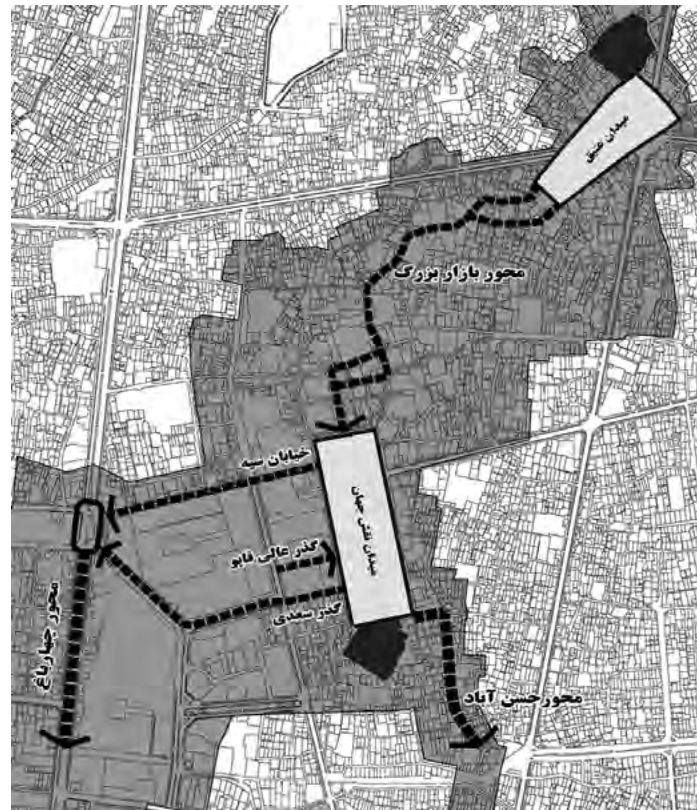
در بسیاری از منشورها و دستورالعمل‌های بین‌المللی مرتبط با بناها و محوطه‌های تاریخی، بر نحوه مدیریت منظر فرهنگی از طریق حفاظت کالبدی، سازه‌ای و آیین‌های فرهنگی و گردشگری تاکید شده است که از آن جمله می‌توان به قرارداد حفظ میراث طبیعی و فرهنگی جهانی (یونسکو، نوامبر ۱۹۷۲)، منشور بین‌المللی حفظ و مرمت اماکن و بناهای یادبود (وینز، ۱۹۶۴) حفاظت شهرها و مناطق شهری تاریخی (واشنگتن، ۱۹۸۷) و سند نارا در مورد اصالت یک مکان میراث فرهنگی (۱۹۹۴، ژاپن) اشاره کرد. این منشورها، حفاظت از مناظر فرهنگی را نیازمند سازوکارهای مدیریتی مناسب دانسته‌اند. به عنوان مثال در بند ۲-۵ قرارداد حفظ میراث طبیعی و فرهنگی جهانی (یونسکو، ۱۹۷۲) آمده است: «وقتی مکانی در فهرست میراث جهانی قرار گرفت، انتظار می‌رود که شرایط و ارزش‌هایی که به آن محل اعتبار جهانی می‌بخشد و آن را نمونه‌ای جالب توجه می‌کند به طور دائم مورد توجه و رسیدگی قرار گیرد، یعنی اقداماتی که اعتبار و ارزش‌های محل را کم می‌کنند، انجام نگیرد. باید ارزش‌های محل را که اعتبار خود را مرهون آن است، به درستی و به گونه‌ای نشان داد که برای تمامی علاقه‌مندان قابل درک باشد» (فیلدن، ۱۹۹۸، ۱۰). منظر و خصوصیات بصری و منظره‌ای محوطه‌های تاریخی نیز به مانند کالبد این مجموعه‌ها، سهم به‌سزایی در تقویت هویت مکان و القای حس مکان دارند و بنابراین نیازمند مدیریت و حفاظت‌اند. این

میدان نقش جهان آن است که ساختمان‌های شکل‌دهنده منظر آن همگی مربوط به دوره صفوی می‌باشد و ساختمان‌ها و بناهای معاصر حتی در افق دور میدان نیز نقشی ندارند و این ویژگی در منظر قیصریه بیش از هر نقطه دیگری بر انسان متظاهر می‌شود. متأسفانه این ویژگی اصیل، در سده اخیر تحت تأثیر حضور خودروها و حرکت آنها خدشه‌دار شده است.^{۱۶} این حرکت سواره منظر تاریخی میدان را تحت‌الشعاع عناصر و اجزای مدرن شهری یعنی خودرو، خیابان سواره و تجهیزات مربوط به آن قرار داده است. همچنین حضور گسترده خودروها در میدان و نیز در محدوده بافت تاریخی اصفهان به دلیل آلودگی که در هوا بوجود آورده است، وضوح عناصر زمینه‌ای در چشم‌انداز میدان از قیصریه (بوژه مسجد جامع عباسی که فاصله زیادی با سردر قیصریه دارد) را از بین برده و در رابطه با منظر کوه‌های جنوبی اصفهان از قیصریه، در بسیاری مواقع به طور کامل مانع از دیده شدن آنها می‌شود (تصویر ۱۱).

اغتشاش بصری و مداخله‌های بی‌اصالت در فضای باز میدان: از دیگر دخالت‌های سده اخیر که منظر تاریخی میدان را تحت تأثیر قرار داده، ایجاد سطوح سبز گسترده از چمن در محوطه میدان می‌باشد که فضای پارک‌مانندی را بوجود آورده است. این اقدام علاوه بر اینکه با عملکرد میدان به عنوان یک فضای شهری سنخیتی ندارد، با ماهیت تاریخی میدان نیز در تناقض است. در گذشته همانطور که اشاره شد، سطح باز میدان از شن بوده و تنها عناصر سبز آن ردیف درختان پیرامونی بودند. این سطح گسترده شنی علاوه بر آنکه فعالیت‌های مختلف از قبیل بازی چوگان را ممکن می‌ساخت، به صورت زمینه و بستری بود که ابنیه زیبای پیرامون میدان در ارتباط با سادگی و وضوح این زمینه، حضور خود را با صراحت بیان می‌نمودند. اما سطوح سبز کنونی که شامل چمن، درخت و درختچه‌های متعدد می‌باشد، علاوه بر آنکه با توقع ذهنی و تاریخی بیننده از فضای باز میدان در تناقض است، به صورت یک عنصر نوظهور در منظر میدان، از اهمیت و صراحت ابنیه تاریخی پیرامونی در چشم‌انداز کلی میدان کاسته و تمرکز بصری بر این عناصر را کاهش داده‌اند.

از موارد دیگری که منظر میدان را مخدوش نموده است، میلمان و اثاثیه و تجهیزات شهری شامل تابلوهای شهری، تجهیزات نورپردازی و کیوسک‌های خدمات اجتماعی هستند که به دلیل استقرار غیرضروری در فضای میدان و نیز طراحی و جانمایی نامناسب، به صورت مانع بصری، دید به بناها و عناصر تاریخی میدان را مسدود کرده‌اند و حرکت خودروها نیز این موضوع را تشدید کرده است (تصویر ۱۲). این موضوع نه تنها در رابطه با بناها که در رابطه با عناصر شاخص محوطه میدان هم خود را نشان می‌دهد. به عنوان مثال در رابطه با دروازه‌های شمالی چوگان که یک عنصر تاریخی پیش‌زمینه در منظر میدان از قیصریه می‌باشد، سبزیگی و میلمان شهری که در اطراف این دروازه‌ها وجود آمده تا حد زیادی تشخیص میله‌ها را از بین برده به طوری که بسیاری افراد متوجه حضور این عناصر در بخش شمالی نمی‌شوند (مقایسه تصاویر ۱۱ و ۱۶).

تصویر ۱۳- نظام پیشنهادی حرکت پیاده گردشگری در بافت تاریخی اصفهان.

ممکن صورت می‌گیرد و می‌توان ورود به میدان را از ورودی اصلی تاریخی آن یعنی بازار قیصریه تجربه نمود. در رابطه با این موضوع، احیا و ساماندهی محدوده میدان کهنه^{۱۲} به عنوان یک مرکز توریستی و نقطه شروع حرکت پیاده گردشگری به سمت میدان نقش جهان، همچنین تقویت عملکرد بازار بویژه بازار بزرگ به عنوان یک محور پیاده گردشگری می‌تواند به عنوان مهم‌ترین و موثرترین راهکارها مطرح شود. همچنین بازگشایی گذر عالی قاپو برای بهبود کیفیت دسترسی به میدان در ارتباط با گردشگرانی که از حوزه‌های غربی قصد ورود به میدان را دارند باید مورد توجه قرار بگیرد (تصویر ۱۳). تاکید بر گذر عالی قاپو به عنوان ورودی اصلی غربی میدان از دو جهت می‌باشد: اول اهمیت تاریخی آن به عنوان مهم‌ترین ورودی حکومتی میدان در دوره صفوی و دوم جنبه‌های زیباشناختی و معنایی آن که مانند ورودی قیصریه دارای ویژگی تباین فضایی و یکبارگی و نیز دید به یکی از عناصر شاخص مجموعه یعنی مسجد شیخ لطف‌الله می‌باشد.

برنامه‌ریزی برای محدود کردن تردد خودروها از میدان:
حذف حرکت سواره از میدان به دلیل مشکلات متعددی که به وجود آورده و تاثیر منفی آن در حفاظت کالبد و منظر میدان، از ضرورت‌های اساسی برای حفظ این اثر جهانی می‌باشد. لازم به ذکر است موضوع پیاده‌سازی کامل میدان در اواخر دوره پهلوی و در دهه پنجاه مطرح و طرح‌های مختلفی در این رابطه مطرح شد که از آن جمله می‌توان به طرح گروه ایزمئو (سال ۱۳۵۴)، زیر نظر گالدیری) و طرح تجدید حیات مرکز تاریخی اصفهان (سال ۱۳۵۶، زیر نظر میرفندرسکی) اشاره کرد که در این دو

موضوع با توجه به مشکلات پیش‌گفته در منظر میدان نقش جهان، لزوم مدیریت و برنامه‌ریزی بصری در این مجموعه را برای رفع مسائل شکل گرفته گوشزد می‌کند. از جمله راهبردهای مهم در این زمینه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

تعریف ورودی اصلی میدان و اصلاح نظام حرکتی گردشگری: هر چند دسترسی عمومی شهروندان به میدان وابستگی زیادی به شبکه سواره موجود پیدا کرده و امکان تغییر اساسی در آن وجود ندارد، اما با توجه به ثبت جهانی و اهمیت بعد گردشگری مجموعه و حجم بالای گردشگرانی که به آن مراجعه می‌کنند، می‌توان شبکه دسترسی گردشگری به میدان را که می‌بایست بر مبنای اصول زیبایی‌شناختی و کیفی باشد، بهبود بخشید. به این منظور دسترسی گردشگری باید به نحوی برنامه‌ریزی شود که ارزش‌های میدان را به بهترین شکل به نمایش بگذارد. این موضوع می‌تواند با منطبق‌سازی مسیر دسترسی گردشگری با دسترسی تاریخی میدان محقق شود. در حال حاضر بازدید از میدان نقش جهان به صورت یک مقصد گردشگری و مستقل از سایر اجزای اصلی بافت تاریخی اصفهان انجام می‌شود. در حالی که دسترسی گردشگری به این مجموعه باید از طریق محور تاریخی و فرهنگی اصفهان صورت گیرد که از محدوده میدان کهنه و مسجد جامع قدیم شهر شروع شده و از طریق بازار به میدان نقش جهان رسیده و سپس به محور چهارباغ و نیز محور طبیعی زاینده‌رود متصل می‌شود. در این حالت علاوه بر درک سیر تحول تاریخی شهر توسط گردشگر، دسترسی به مجموعه‌های تاریخی از جمله میدان نقش جهان در بهترین حالت

مجموعه، این مطالعه پیشنهاد می‌دهد که بر اساس بند ۱۶۵ از کنوانسیون میراث جهانی که امکان تغییر حریم آثار میراث جهانی را ممکن ساخته، در حریم ثبت جهانی میدان تجدیدنظر شود و بازار قیصریه به عنوان یکی از اجزای اصلی و جزئی لاینفک از مجموعه میدان، به این حریم افزوده گردد و مورد محافظت و مراقبت‌های جهانی قرار بگیرد. علاوه بر آن، ویژگی‌های منظر ورودی قیصریه به عنوان یکی دیگر از ارزش‌های برجسته جهانی میدان و بخشی مهم از منظر فرهنگی مجموعه، در پرونده جهانی این اثر، ثبت گردد.

سازگاری و هماهنگی منظر فعلی میدان با منظر تاریخی آن:
منظر اگر چه پویاست، منبع بارزشی از نسل‌های گذشته برای نسل‌های آتی است و می‌باید ارزش‌های هویتی خود را حفظ نماید. در این خصوص، کاهش سطوح سبز فضای باز میدان و کفسازی مناسب آن، تعیین ضوابطی برای طراحی و نحوه استقرار تجهیزات و مبلمان شهری و نورپردازی به نحوی که حضور این عناصر باعث مخدوش شدن منظر تاریخی میدان نشود، پیشنهاد می‌گردد.

طرح از زیرگذر به عنوان راهکاری برای حذف حرکت از سطح میدان بهره گرفته بودند. این طرح‌ها به دلیل برخی از مشکلات از جمله دخالت کالبدی سنگین در ساختار میدان و مخالفت برخی از صاحب‌منصبان در حوزه مدیریت شهری عملی نشدند.

موضوع پیاده‌سازی میدان در دوران بعد انقلاب نیز مورد توجه بوده است. در طرح تفصیلی اصفهان مصوب سال ۱۳۷۵ و همچنین طرح بازنگری طرح تفصیلی اصفهان (مصوب ۱۳۸۵) که هم‌اکنون مهم‌ترین سند فرادست میدان نقش‌جهان می‌باشد، مانند طرح‌های گذشته بر حذف حرکت خودروها در میدان تاکید و میدان به عنوان یک فضای شهری کاملاً پیاده پیشنهاد شده است. هر چند حذف کامل حرکت خودروها از میدان سال‌های متمادی مطرح بوده است. اما تا به حال محقق نشده و این موضوع باید با عزم جدی مدیریت شهری و نیز مدیریت اثر جهانی میدان نقش‌جهان در آینده نزدیک شکل اجرایی به خود بگیرد.

اصلاح محدوده ثبتی میدان نقش‌جهان: با توجه به اهمیت بازار قیصریه به عنوان ورودی اصلی و یکی از اجزای اصلی

نتیجه

مقاله حاضر نشان داد در میدان نقش‌جهان برای افزایش کیفیت ورود به مجموعه، از دو اصل مهم شامل ۱) ایجاد یکبارگی و تباين فضایی، و ۲) خلق چشم‌انداز به عناصر مهم مجموعه استفاده شده است. این شیوه‌ها که استفاده از آنها ریشه‌ای طولانی در معماری ایرانی دارد، در منظر ورودی میدان از قیصریه به نحوی به کار رفته که به بهترین شکل منظر فرهنگی کل مجموعه را در لحظه ورود به فرد تازه وارد می‌نمایاند و به این ترتیب دستاورد بی‌همتایی حاصل شده که با توجه به ثبت جهانی میدان باید آن را یکی دیگر از ارزش‌های برجسته جهانی مجموعه محسوب نمود. با این وجود مداخلات صورت گرفته در دهه‌های اخیر در محدوده میدان و بافت تاریخی پیرامون آن، علاوه بر کاستن از اهمیت قیصریه به عنوان ورودی اصلی، موجب افت ارزش‌های زیباشناختی منظر ورودی میدان از این نقطه شده است. بخش عمده این امر ناشی از مداخلات صورت گرفته در محدوده بافت تاریخی پیرامون میدان است که با ایجاد تغییرات عمده در شبکه

دسترسی تاریخی به میدان، از اهمیت بازار به عنوان محور اصلی دسترسی پیاده به میدان کاسته است. همچنین تغییر منظر میدان به فضایی پارک مانند و اغتشاشات بصری متنوع و متعدد سبب بروز شرایطی شده که با اصالت و شخصیت فضا هماهنگ نیست به نحوی که هم‌اکنون ارزش‌های منظر قدیم با منظر کنونی تطابق نداشته و معانی غنی شکل‌دهنده منظر میدان در گذشته به درستی ادراک نمی‌گردد. این موضوع بر لزوم برنامه‌ریزی و ایجاد مدیریت بصری در مجموعه تاکید می‌کند. در این رابطه اصلاح نظام حرکت گردشگری، ساماندهی تردد پیاده و سواره، ایجاد سازگاری و هماهنگی منظر معاصر میدان با ارزش‌های منظر تاریخی از طریق بازآرایی جزییات و عناصر منظرساز (آب، گیاه، کفسازی، مبلمان و تجهیزات شهری) و نیز اصلاح محدوده ثبتی میدان نقش‌جهان به گونه‌ای که بازار و منظره ورود به میدان از بازار را مد نظر قرار دهد، می‌تواند به بازآفرینی اصالت و سلامت این منظر بارزش کمک نماید.

پی‌نوشت‌ها

قیصریه اصفهان به دستور شاه عباس اول و به دست معمار معروف عصر صفویه استاد علی اکبر اصفهانی در سال ۱۶۰۲ میلادی (۹۸۱ ه.ش) ساخته شده است. در قسمت وسط بازار قیصریه، دو چهارسوی زیبا وجود دارد که هر دو از مهم‌ترین و زیباترین چهارسوهای بازار اصفهان و به نام چهارسوی قیصریه و چیت‌سازها معروفند. این بخش به صورت بازاری عریض و مرتفع و طول آن حدود ۱۵۰ متر و عرض آن حدود ۸ متر است. قیصریه اصفهان را باید یکی از پرشکوه‌ترین و زیباترین قیصریه‌های بازارهای ایران دانست که هنوز کارکرد خود را حفظ کرده

۱ در چهار سوی میدان نقش‌جهان چهار بنای مهم احداث گردید که شامل کاخ عالی‌قاپو به عنوان جایگاه حکم رانی امپراطور، بازار قیصریه که جایگاه تمرکز اقتصاد، مسجد شیخ لطف‌الله، به عنوان جایگاه مذهبی حکومتی (شیعه) و مسجد جامع عباسی که جایگاه تبلور قدرت اجتماعی و مردمی بود می‌گردد (شایسته، ۱۳۸۳).

۲ واژه قیصریه در بازارهای سنتی ایران به مهم‌ترین و زیباترین بازارها اطلاق می‌شد که به دستور شاهان و حکام بنا شده بود. بازار

همگی از ورودی‌های شرقی و غربی وارد میدان گشته‌اند. علت اصلی این موضوع آن بود که این گردشگران برای ورود به میدان از وسایل نقلیه عمومی (اتوبوس و تاکسی) و خودروی شخصی استفاده کرده بودند که در رابطه با این وسایل، میدان دارای ایستگاه اتوبوس و تاکسی در خیابان‌های غربی و شرقی و نیز در خود میدان می‌باشد. در رابطه با خودروهای شخصی هم مکان‌های مربوط به پارک خودرو در پیرامون میدان در موقعیتی قرار دارند که فرد پس از پیاده شدن از خودرو از طریق مسیرهای شرقی و غربی وارد میدان می‌شود.

۱۵ این معیارها شامل میدان نقش جهان نیز می‌شود.

۱۶ قرار گرفتن میدان نقش جهان در مسیر یکی از شریان‌های مهم ترافیکی در بافت تاریخی اصفهان باعث شده که روزانه تعداد بی‌شماری از وسایل نقلیه شامل موتورسیکلت، خودرو و همچنین اتوبوس‌های بزرگ شهری به طور عرضی از فضای میدان و از بخش‌های شمالی آن عبور کنند.

۱۷ این موضوع تحت عنوان «طرح احیای میدان عتیق» در سال ۱۳۸۷ آغاز شده و تا اکنون در حال اجرا می‌باشد.

فهرست منابع

اردلان، نادر و لاله بختیار (۱۳۸۰). حس وحدت، ترجمه حمید شاهرخ، نشر خاک، اصفهان.

پیرنیا، کریم (۱۳۸۴). سبک‌شناسی معماری ایرانی، انتشارات سروش دانش، تهران.

توسلی، محمود و ناصر بنیادی (۱۳۸۶). طراحی فضای شهری، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، تهران.

توسلی، محمود (۱۳۶۵). اصول و روشهای طراحی شهری و فضاهای مسکونی در ایران، جلد ۱، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری وزارت مسکن و شهرسازی، تهران.

جهاد دانشگاهی (۱۳۸۸). تجربه‌ای در مستندسازی بازار ایرانی، جهاد دانشگاهی، دانشگاه تهران، تهران.

حبیبی، سید محسن (۱۳۸۴). شار تا شهر، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ششم، تهران.

راهنمای اجرایی کنوانسیون میراث جهانی (۲۰۰۸). ترجمه فرزین فردانش، ۱۳۸۸، دفتر منطقه‌ای یونسکو در تهران، تهران.

سلطان‌زاده، حسین (۱۳۸۴). فضاهای ورودی در معماری سنتی ایران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ دوم، تهران.

شایسته، محمدرضا و منصور قاسمی (۱۳۸۳). اصفهان بهشتی کوچک امازمینی، مرکز اصفهان‌شناسی و خانه ملل، اصفهان.

شفقی، سیروس (۱۳۸۵). بازار بزرگ اصفهان، مرکز اصفهان‌شناسی و خانه ملل، اصفهان.

شهابی‌نژاد، علی (۱۳۹۰). ارتقای کیفیت حرکت پیاده در فضاهای شهری: میدان نقش جهان اصفهان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد طراحی شهری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران.

گزارش طرح بازنگری در طرح تفصیلی منطقه سه اصفهان (۱۳۸۵). مهندسین مشاور باوند.

گزارش محور تاریخی فرهنگی شهر اصفهان (۱۳۸۷). سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان اصفهان.

است (شفقی، ۱۳۸۵، ۱۵۳-۱۵۵).

۳ فضاهای متباین فضاهایی هستند که از نظر خصوصیات عرض و طول و ارتفاع از طرفی و عناصر و اجزاء محصورکننده از طرف دیگر با یکدیگر تفاوت داشته باشند. ارزش فضاهای متباین در این است که از یکناختی فضاهای ارتباط‌دهنده می‌کاهند (توسلی، ۱۳۶۵، ۱۶۲).

۴ امروزه اثری از این میدان بر جای نمانده است.

۵ در سند ثبت جهانی میدان در رابطه با این ویژگی میدان چنین آمده است: میدان شاه اصفهان یک پدیده شهری و استثنایی در دوره‌ای است که شهرهای ایرانی به طور معمول بسیار در هم تنیده و فاقد سیالیت فضایی بودند.

۶ تنها چشم‌اندازهایی که در بازار می‌توان مشاهده کرد، همان دید به حیاط و فضای باز ساختمان‌های بازار در نقاط عطف حرکتی مانند ورودی این ساختمان‌ها و یا چهارسوها می‌باشد.

۷ «جلوخان فضایی وسیع و بزرگ است که در جلوی پیش‌طاق بعضی از بناهای بزرگ و مهم، طراحی و ساخته می‌شده است. یکی از اهداف احداث جلوخان، اهمیت بخشیدن به فضای ورودی بنا و تمایز بهتر آن از فضای معبر یا میدان بوده است» (سلطان‌زاده، ۱۳۸۴، ۶۶).

۸ قیق چوب بلندی بود که در میان میدان بزرگ شهر برپا می‌کردند و بر آن گویی یا جامی زرین یا خربزه و سیب و گاه ظرفی پر از سکه‌ی طلا قرار می‌دادند. سپس تیراندازان سوار چابک‌دست آن را هدف می‌ساختند و هر کس که آن نشانه را به تیر می‌زد و از فراز به زیر می‌انداخت، جایزه‌ای گران‌بها می‌گرفت. این بازی که از تفریحات گوناگون پادشاهان صفوی بوده است، قیق‌اندازی نام داشت (هنرفر، ۱۳۵۰).

۹ در رابطه با شکوه مسجد جامع عباسی حبیبی (۱۳۸۴) می‌گوید: حضور مسجد بزرگ آچنان استوار و قاطع است که همه ضلع جنوبی میدان را به خود اختصاص می‌دهد و سلطه فضایی خویش را چه از طریق سردر بزرگ و مناره‌ها در زمینه نخستین و چه از طریق گنبدها و ایوان‌ها در پس‌زمینه بر میدان می‌گستراند. توسلی (۱۳۸۶) نیز به دلیل همین ویژگی‌ها مسجد جامع را غالب‌ترین عنصر مجموعه می‌داند.

۱۰ این ویژگی یعنی قرار گرفتن عناصر شاخص در محور اصلی و در نقطه مقابل ورود به فضا در بسیاری از فضاهای معماری ایرانی دیده می‌شود که از مهم‌ترین آنها می‌توان به موقعیت عنصر گوشک در باغ‌های ایرانی اشاره نمود.

11 Field of Vision.

۱۲ «دو چشم ما دارای یک میدان دید کلی و یک میدان دید جزئی است. در میدان دید کلی شکل کلی اشیاء و در میدان دید جزئی جزئیات آنها را می‌توان دید. میدان دید کلی، شکل مخروطی نامنتظم دارد که از بالا تا حدود ۳۰ درجه، پایین ۴۵ درجه و از طرفین ۶۵ درجه اندازه‌گیری می‌شود» (توسلی، ۱۳۶۵، ۲۹).

۱۳ در این رابطه شاردن می‌گوید: در اطراف میدان، میان جوی‌ها و عمارات، درختان چنار کاشته‌اند. این درختان چنار بسیار بلند و شاخ و برگ‌های زیادی دارند به طوری که عمارات اطراف میدان را مانند چتری پوشانیده بدون آنکه آنها را از نظر مستور بدارد. این درختان چنار به زیبایی میدان می‌افزاید ... از این رو است که من تصور می‌کنم زیباترین میدان‌های دنیا، میدان اصفهان می‌باشد که گردش در آن فرح‌بخش و دلکش است» (اشراقی، ۱۳۷۸).

۱۴ مصاحبه‌ی نگارندگان در فروردین ماه سال ۱۳۹۰ با ۵۰ نفر از گردشگرانی که برای بازدید از میدان آمده بودند، نشان داد که هیچ کدام از گردشگران ورود به میدان را از سردر قیصریه تجربه نکرده‌اند و

فلامکی، محمد منصور (۱۳۹۰)، باززنده‌سازی بناها و شهرهای تاریخی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ نهم، تهران.

فیلدن، برنارد (۱۹۹۸)، راهنمای مدیریت برای محوطه های میراث جهانی، ترجمه پیروز حناچی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، تهران.

میرفندرسکی، محمدمین و همکاران (۱۳۵۶)، گزارش طرح تجدید حیات، روان بخشی، مرمت حفاظتی و بازسازی منطقه تاریخی و مجموعه های فرهنگی اصفهان.

وزارت فرهنگ و هنر (۱۳۵۵)، اصفهان شهر روشنایی.

هنرفر، لطف الله (۱۳۵۰)، میدان نقش جهان اصفهان، هنر و مردم، شماره ۱۰۵، صص ۲۸-۲.

هولستر، ارنست (۱۳۸۲)، هزار جلوه زندگی؛ عکس های ارنست هولستر از اصفهان، سازمان میراث فرهنگی، چاپ اول، تهران.